

ISMERTETÉSEK ÉS BÍRÁLATOK

Osztják (chanti) hősénekek

Reguly A. és Pápay J. hagyatéka II. kötet (= Reguly-könyvtár 2). Közzéteszi ZSIRAI MIKLÓS. Akadémiai kiadó, Budapest, 1951. — 379 l.

A Reguly-könyvtár létrejötte ZSIRAI MIKLÓS fáradszorgos buzdalmának, „legnemzetibb tudományunk”, a finnugor nyelvtudomány iránti felelősségérzetének, nagy ügyszeretetének köszönhető. Mint ismeretes, az I. kötet 1944-ben jelent meg, ZSIRAI kiadásában, tartalmazva két Regulytól följegyzett osztják hőséneket („Puling-aut eri. Nating jah ar” és „Jeli us eri”) s Pápay átírását magyar és német fordítással. A tömör, de a maga rövidségében is tudománytörténeti jelentőségű előszó nem csak a magyar finnugrisztika kétségtelenül tapasztalható pangásának okairól és a Reguly-kéziratok viszontagságairól szól, nem csak negatívumokat tartalmaz, hanem az igazi építő kritika szellemében a fölemelkedés útjára is rámutat, legelső és legfontosabb teendőül tudásaink kéziratot anyaggyűjtésének kiadását jelölve meg. E cél szolgálatában indult meg a Reguly-könyvtár, melyben az Akadémia „az uráli népek között régebben gyűjtött, illetőleg majd ezentúl gyűjtendő nyelvi, néprajzi, történeti, régészeti és egyéb természetű” tudományos anyagot szándékozott közzétenni.

A nagy reményekre jogosító szép kezdetnek azonban nem lett folytatása. Talán egyébként sem lett volna — nem az első nagyszabású megindulás lett volna művelődésünk történetében, mely torzó maradt — de minden esetre a második világháború, s az a szörnyű pusztulás, amit egész életünkre hozott, érthetővé teszi, hogy a sorozat elakadt.

Annál nagyobb örömmel üdvözöljük most a II. kötetet, melynek megjelenése egyúttal bizonyosság arra is, hogy az Akadémia magáévá teszi a Reguly-sorozat célját: a kéziratot anyaggyűjtések kiadását. Hiszen köztudomású egyrészt, hogy tudományágunkban a század eleje óta érezhető pangásnak jórészt friss tanulmányozandó anyag hiánya volt az oka, másrészt — ami ez előbbi különösen fájdalmassá tette — hogy ilyen anyag kutatóink áldozatkész buzdalmából bőven állt volna rendelkezésére, ha kéziratok gyűjtésük közkinccsé válhatott volna. A Magyar Tudományos Akadémia előre tekintő, nagyvonalú tudománypolitikájának eredményeként ezek a fölbecsülhetetlen értékű gyűjtések (BEKE cseremiszi szövegek és szótár, FOKOS zürjén szövegek és szótár) már az első öt éves terv keretében kiadásra kerülnek.

Ugyanakkor azonban az Akadémia gondoskodik a Reguly-hagyatékok közzétételéről is. Az obi-ugorság tragikus sorsú kutatójának mintha gyűjtését is a végzet üldözné: az az anyag, mely lelkes gyűjtője szerint hivatva lett volna a magyarság nyelvére és eredetére fényt deríteni, szinte egy évszázadon át elzárt kincs maradt. PÁPAY megfejtette ugyan legnagyobb részét, de fáradságos munkája eredményét már ő sem láthatta. ZSIRAI MIKLÓSRÁ, a hazai finnugor nyelvtudomány önfeláldozó művelőjére várt a nagy föladat, hogy előző kutató-nemzedékek munkájának eredményét a hazai és nemzetközi tudományosság közkinccsé tegye.

A most megjelent kötet négy osztják hőséneket tartalmaz: „Ass pogo! ar” (Ob-falu éneke), „Jeming Ass mu! ar” (A szentséges Ob görbületének éneke), „Urt enmem ar!” (A fejedelem fölnevelkedésének éneke) és „Sames vas ar” (Szamesz várának éneke). Kiadásra vár még tehát két terjedelmes ének: „Leu gudob ar” (Szoszvaközépi ének) és „Uort ar. Sarnyu uort ar!” (A Fejedelem éneke. Az Arany-Fejedelem éneke) (l. ZSIRAI jelentését Pápay József osztják nyelvi irodalmi hagyatékáról. NYK. XLIX, 381 kk.), s ez után következnenek majd külön kötetben a tárgyi és nyelvi magyarázatok. E (már meglevő és még csak tervezett) kötetek tudománytörténeti jelentőségét ma még inkább csak sejthetjük — valójában csak évek múltán tudjuk majd lemérni. Hálával gondolunk ZSIRAI MIKLÓSRÁ, aki idejét.

erejét, tudását készséggel és önzetlenül áldozta azért, hogy ezt a nagy tudományos értéket közkinccsé tegye — s reméljük, hogy módjában lesz a még tervezett két kötetet is mielőbb elkészíteni.

Hogy mekkora erkölcsi és tudományos teljesítmény ez a munka, arról részletesen szól LAKÓ GYÖRGY az I. kötetről írt szép méltatásában (MNY. XLII, 82). A most megjelent II. kötet néhány soros előszava csak röviden utal az I. kötetben mondottakra. A tudós tárgyilagos szűkszavúsága mögött azonban sok kegyeletes gond, aggályos lelkiismeretesség, a nehezen megoldható, kétséges helyek miatt álmatlan éjék vergődése rejlik. Kellőképp alig méltányolható munkájáért némi elégtétel lehetett ZSIRAI számára az az elismerés, mellyel STEINITZ, az osztják nyelv ma legavatottabb kutatója, az Akadémiai Nagyhét alkalmával itt jártában az akkor még csak levonatban meglévő kiadásról nyilatkozott.

A német fordítás Mollay Károly munkája, aki nagy gonddal és türelemmel végezte könnyűnek éppen nem mondható föladatát. A magyar szöveghez való ragaszkodása a német fordítás filológiai használhatóságának, a STEINITZ mintájára követett sor-megszámozás pedig a német sz. veg érthetőségének válik előnyére.

A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi ötéves terve első évének legkimagaslóbb eredménye kétségkívül a Reguly-könyvtár II. kötete. Köszönettel adózunk az Akadémiának ezért is, meg azért a gondoskodásért is, mellyel a többi anyag kiadását tervbe vette, s bízunk benne, hogy tervszerű tudománypolitikája eredményeként egymás után fognak megjelenni a sorozat kötetei, új anyagot s ezzel új lendületet hozva a hazai finnugor tudományok életébe.

1951 március

Sz. KISFÁL MAGDOLNA

BEKE ÖDÖN: A cseremiszek (marik) népköltészete és szokásai. I. kötet.

Gyűj. ötte és kiadta Beke Ödön. Akadémiai kiadó, Budapest, 1950.

Az első világháború idején a cári Oroszországból hazánkba vetődött hadifoglyok között százsámra akadtak olyanok, akik a magyarral rokon nyelvet beszéltek. Alig félévvel a háború kitörése után, 1915 januárjában csak az esztergomi foglytáborban 73 mordvin, 56 cseremis, 39 votják, 2 zürjén hadifoglyot tartottak nyilván. Igen nagy számban voltak képviselve a különféle török nyelveket beszélők is: köztük 91 csuvas, 16 tatár, 39 baskir. Bizonyára hasonló volt a helyzet a többi foglytáborban is, ahol ilyen kimutatás nem készült. A finnugor nyelvtudomány hazai művelői már a háború első hónapjaiban gondoltak arra, hogy a rokonnépek fiainak kényszerű itt tartózkodását tudományos célokra kellene felhasználni: nyelvüket tanulmányozni, tőlük szövegeket lejegyezni, népköltési, szótári anyagot gyűjteni, s ezzel a rokonnelvekre vonatkozó hézagos ismereteinket gyarapítani. A Magyar Tudományos Akadémia közbenjárására az illetékes katonai hatóságok engedélyt adtak arra, hogy a nyelvészek fölvehessék a kapcsolatot a hadifoglyokkal. A votják hadifoglyokkal MUNKÁCSI BERNÁT, a cseremiszekkel BEKE ÖDÖN, a zürjénekkal FOKOS DÁVID foglalkozott. A törökségi (krimi, kazáni, miser) hadifoglyok nyelvét KUNOS IGNÁC tanulmányozta. MUNKÁCSI ezenkívül terjedelmes anyagot gyűjtött össze a Kaukázusból idesodródott oszétéktől is, akiknek nyelve magyar szempontból is igen fontos. A tudomány nagy kárára a mordvin és csuvas anyanyelvű foglyoknak nem akadt istápolójuk. (KLEMM ANTALnak alkalma volt a pannonhalmi apátsághoz munkára beosztott négy erzá-mordvintől szövegeket lejegyeznie. L. Pannonhalmi Főapáts. isk. évk., 1917.).

A hadifoglyok közt folyó tudományos kutatómunkának jelentős eredményei voltak. Kitűnt, hogy valamennyi nemzet képviselői közt akadtak olyan vidékekről valók, amelyeknek a nyelvjárása addig a nyelvészek előtt teljesen ismeretlen volt. Érdemes megemlíteni, hogy a votják hadifoglyok nyelvének tanulmányozása során

MUNKÁCSI azt a meglepő felfedezést tette, hogy a medvekultusz nyomai megtalálhatók a votjâkknál is s ez meglepően hasonlít az obiugor népekéhez.

A cseremisiz hadifoglyok nyelvét BEKE ÖDÖN tanulmányozta mintegy két és fél évig. Ezalatt BEKE 29 cseremisiz ajkáról jegyzett le szövegeket és szótári anyagot. Nyelvmesterei közül számosan addig ismeretlen nyelvjárâsterületről származtak. Műfajilag is rendkívül gazdag ez a gyűjtés, amiről némi tájékoztatást adnak a következő számok: a lejegyzett anyagban van 281 mese, monda, elbeszélés, 580 dal, 1177 közmondás, 658 találóskérdés, 1268 babona, 270 feljegyzés a cseremisizek néphitéről, 76 kisebb imádság, 12 varázsigé, 4 áldozat, 4 temetés, 7 lakodalom leírása, 2 lejegyzés és a cseremisizek mindennapi életéből, 2 a méhészkedésről, 2 a kátránykészítésről és 1 önéletrajz. Sajnos, ennek a nyelvi és néprajzi szempontból egyaránt nagyértékű anyagnak eddig csak egy része látott napvilágot külföldi kiadók jóvoltából. Hogy a már kiadott és még kiadásra váró szöveg és szógyűjtemény milyen mértékben fogja előmozdítani szaktudományunk fejlődését, abból némi ízelítőt adnak azok a hangtani, alaktani dolgozatok és etimológiák, melyeket ennek az anyagnak az alapján BEKE a külföldi és hazai folyóiratokban közzétett. (Így pl. „Zur geschichte der finnisch-ugrischen s-laute“ FUF. XXII; „Zur geschichte der tscheremissischen conjugation“, uo.; „Zur lautgeschichte der tschuwassischen lehnwörter im tscheremissischen“, FUF. XXIII; „Zur geschichte der ungarischen wortbildung“, uo.; „Über die geldrechnung der tscheremissen“, FUF. XXIV; „Zur geschichte eines tscheremissischen nominalbildungssuffixes“, FUF. XXVI. stb., stb.). Az eddig kiadott szövegek közül terjedelmét és néprajzi értékét tekintve az első helyet foglalja el a helsinki Finnugor Társaság kiadásában megjelent „Tscheremissische Märchen, Sagen und Erzählungen“ c. gyűjtemény (SUS. Toim. LX XVI). Ez a több mint 40 ívnyi terjedelmű gyűjtemény 78 mesét közöl egy faluból, ugyanazon ember ajkáról.

A szövegek lejegyzése óta több mint harminc esztendő után érhetette meg BEKE ÖDÖN, hogy a Magyar Tudományos Akadémia kiadott egy kötetnyit abból az anyagból, melyet a szerző annak idején az Akadémia megbízásából gyűjtött. A 360 lap terjedelmű kiadvány közmondásokat, találósmeséket, babonákat, a néphitre és szokásokra vonatkozó feljegyzéseket (köztük az eljegyzés és lakodalom leírását), meséket, mondákat, elbeszéléseket s különféle dalokat tartalmaz a nyugati, kozmogymjanszki (ú. n. hegyi) nyelvjárâsterületről. Tartalmi szempontból igen értékesek a cseremisizek hiedelmeire és szokásaira, babonáira vonatkozó feljegyzések. Az eljegyzés és lakodalom leírása szerencsésen egészíti ki WICHMANN (SUS. Toim. LIX), HÄMÄLÄINEN (SUS. Aik. XXIX/1) és BEKE („Tscheremissische Texte zur Religion und Volkskunde“) hasonló tárgyú szövegeközléseit illetőleg tanulmányait. A mesék és elbeszélések között is számos érdekes darabot találunk; ezeknek értékéről a folklor kutatói hivatottak nyilatkozni. Megjegyezhetjük, hogy a közölt mesék között elég sok az erotikus tárgyú. Úgy látszik, hogy a cseremisizek meseanyagában az ilyesfajta anyag elég gazdagon van képviselve. Ezt a feltevésünket megerősíti az a körülmény, hogy ERNST LEWYNEK németországi hadifogolytáborban lejegyzett meséi között is akadnak ilyenek, sőt egyes motívumok mindkét gyűjteményben előfordulnak (pl. a csukafej-história). — Ez természetesen nem cseremisiz specialitás, hisz erotikus mesék minden népnél találhatók.

A hegyi cseremisiz nyelvjárás, melyből BEKE most megjelent szövegei valók, jól ismeri a finnugor nyelvek kutatói előtt. A legrégebb grammatikákat és bibliafordításokat figyelmen kívül hagyva ezúttal csak RAMSTEDT (SUS. Toim. XVII) és WICHMANN (SUS. Toim. LIX) kitűnő anyagára utalunk. BEKE szövegeinek nyelve, minthogy közli a kozmogymjanszki nyelvjárâsterület más vidékéről valók (egy falu kivételével) mint WICHMANN és RAMSTEDT nyelvmesterei, némileg különbözik emezekétől. A BEKE-féle szövegek a következő cseremisiz falvakból valók: Sindirjal, Nermât aš (oroszul Vysokovo), Archipkinoj, Čumanovo, Mitšâk-nur, továbbá Jolas-al (or. BEKE: Jelasovo, WICHMANN: Jelasy). Az említett helységek közül

Jolas-al nyelvét ismerjük WICHMANN gyűjteményéből: ez a falu volt WICHMANN cseremiszföldi tanulmányútjának első állomása. A BEKE közölte jolas-ali dalok egyik-másikának variansa megtalálható Wichmann anyagában is. E többé-kevésbé párhuzamos szövegek fonetikai átírásának összevetése azzal a megnyugtató eredménnyel jár, hogy a két kutató fonetikus feljegyzése közt nincsen lényeges eltérés. (Leglényegesebb talán, hogy WICHMANN *j*-je helyén BEKÉNél következetesen *dj* van.) A más időben, más körülmények közt leírt szövegeknek ez a meglepő egyezése fokozza bizalmunkat mindkét kutató lejegyzéseinek fonetikai hűsége iránt.

BEKE szövegei hangtani szempontból is érdekesek. Itt csak egy példát említünk. Tudvalévő, hogy a cseremisiz nyelvjárások többségében a szókezdő **s*, **ʃ* és **ʃ* folytatója egyaránt *s*, a malmizsi nyelvjárás és a hegyi cseremisiz nyelvjárások egy része azonban eltérően viselkedik (l. erről bővebben WICHMANN: FUF. VI. 17, BEKE: FUF. XXII. 90). Az előttünk lévő kötet tanúsága szerint a nermâtsa-i nyelvjárásban a szókezdő *s* folytatója több esetben nem *š* hanem *s*, pl. a magyar szem szó megfelelője a következő alakjait találjuk a šindir-jali nyelvjárásban: *šendzám*, *šendzän* (11. lap), nerm. *sændzän*, *sændzä-βödän* (104. lap). A közölt anyag tehát szinte csábít arra, hogy a cseremisiz *s* hangok viselkedését megvizsgáljuk. Hosszabb vizsgálódás azonban arra az eredményre vezet, hogy hangtani vizsgálataink alkalmával óvatosan kell bánnunk a szövegekkel. Gyakran előfordul ugyanis, hogy ugyanazon falunak a nyelvében, ugyanabban a mesében, néha ugyanazon a lapon, ugyanazon szóban vagy egy szónak különböző ragos, képzős alakjaiban kétféle írásmódot találunk. Pl. Nermâtsaš nyelvéből: 98: *šäpftäda* 'szálltsatok', de 99: *šäpftäšta*, 99: *šäpftšten*; 98: *šekäräm* 'kenyeret' 116: *šäkäräm*. Néhány esetben az *-am*, *-äm* igék harmadik személyében *š* helyett *s*-et találunk, pl. 27: *toles käh* 'ha jön', *βazes käh* 'ha esik', de: 27: *koleš käh* 'ha hall', 24. 30: *fazes n* 'ha esik'. Šindir jali nyelvéből: 14: *sajšätänam* 'elbeszéltem', de 14: *sajšätšš* 'elbeszéli'. Hasonló példák elég gyakran adódnak. Az említett következtetlenségeknek két magyarázata lehetséges: 1. az *š* és *s* hang ugyanazon egyén nyelvében is váltakozik, 2. a jelzett esetekben sajtóhibával van dolgunk. Mindkét esetben óvakodnunk kell messzemenő hangtani következtetések levonásától. Ha csakugyan sajtóhibával van dolgunk — és ez valószínű — ezen könnyen segíteni lehet a II. kötethez csatolandó sajtóhibajegyzékkel.¹

A cseremisiz szövegeket kétnyelvű: magyar és német fordítás kíséri. Az erotikus tartalmú mesék fordítása latinnyelvű. A tördelésnél sokszor igen nehéz volt a cseremisiz, magyar és német szöveget megfelelően elhelyezni s így gyakran megcsúszott, hogy a cseremisiz szöveg és a fordítás között három-négy mondatnyi eltolódás van, ami időnkint megnehezíti a kötet használatát. Nyilván a tördelés körüli nehézségekkel függ össze, hogy pl. a 38. lapon hiányzik a 90. számú babona magyar fordítása. (a 90. számmal jelzett fordítás a 91. számú cseremisiz mondatához tartozik). Másutt is előfordul, hogy egy-két szó kimarad a fordításból.

BEKE ÖDÖN most közzétett szöveggyűjteménye értékes nyeresége a finnugor nyelvtudománynak. Hálásak lehetünk az Akadémiának, hogy e kötet, valamint a még kéziratban lévő cseremisiz szövegek kiadását ötéves tervébe felvette. Érdeklődéssel várjuk a további kötetek megjelenését, főleg azokét, amelyek ismeretlen nyelvjárásból való szövegeket közölnek. Reméljük, hogy nem késlekedik sokáig a cseremisiz szótárnak a megjelenése sem. Ez a szótár a feldolgozott anyag nagyságát tekintve bizonyára egyike lesz legterjedelmesebb finnugor szótárainknak, hatalmas lépéssel fogja előrevinni nemcsak a cseremisiz nyelvre vonatkozó tudásunkat, hanem erőteljes lendületet fog adni a finnugor hangtan és szófejtés fejlődésének is.

HORVÁTH KÁROLY

¹ [Korr. jegyzet] Mint utólag értesültem, a felsorolt következtetlenségek sajtóhibának tekintendők, a szerző ui. nem kapta meg az utolsó korrektúrát.